

K OTÁZKE KRITÉRIA POKROKU

(Poznámka na okraj *Kapitol z dejín slovenskej filozofie*)

JULIUS STRINKA

Každý, kto sa v minulých rokoch podieľal na našom historickom výskume, dobre sa pamätá na živé, častejšie spontánne ako organizované diskusie, na ktorých sa pretriasala páľčivá problematika marxistickej metodológie historických vied. Živá výmena názorov, ktorú si vynútila príprava takzvaných náčrtov dejín v rámci jednotlivých historických disciplín, priniesla bezpochyby svoje dobré ovocie: na jednej strane proti recidívam idealistického ponímania dejín, na druhej strane zasa proti dogmatickým, vulgarizátorským a nihilistickým tendenciám sa v jej priebehu upevnilo a prehĺbilo správne historikomaterialistické stanovisko. Relatívne ustálenie niektorých základných princípov a ich prijatie ako spoločného metodologického východiska umožnilo nielen cieľavedomejšiu výskumnú prácu, ale aj prípravu, resp. aj vydanie väčších individuálnych i kolektívnych diel, ktoré aspoň predbežne zaplnia citeľné medzery v našej marxistickej spoločenskovednej produkcii.

Jedným z plodov týchto rokov základného výskumu a metodologického hľadania sú aj *Kapitoly z dejín slovenskej filozofie*, publikácia, v ktorej sa po prvý raz v dejinách našej vedy podáva prehľadný obraz o vývine filozofického myslenia na Slovensku.

Kapitoly, pripravené za vedeckej redakcie dr. E. Várossovej, obsahujú okrem úvodu 12 štúdií z dejín slovenského filozofického myslenia. Staršie, predobrodenecké dejiny sú tu zastúpené síce len prešovskou školou v štúdiu Stanislava Felbera, avšak ďalšie obdobia, počínajúc osvietenstvom a končiac súčasnosťou, nakoľko to bolo možné vzhľadom na to, že takmer každá kapitola má iného autora, sú opísané pomerne kontinuitne. Okrem spomenutej obsahuje kniha tieto kapitoly: *Niektoré črty slovenského osvietenského myslenia* (T. Münz), *Svetonáhľad a obrodenecká ideológia Jána Kollára* (E. Várossová), *Svetonáhľad Ludovíta Štúra a jeho vplyv na ideologické formovanie slovenského národa* (E. Várossová), *Filozofia Janka Kráľa a jeho prívržencov* (M. Pišút), *Myslenie v matičských rokoch* (J. Kocka), *Hlasizmus a ideový zápas na Slovensku v posledných desaťročiach minulého a začiatkom nášho storočia* (J. Bodnár), *Edmund Borek a slovenské robotnícke hnutie* (I. Ferenc), *Buržoázna filozofia na Slovensku v rokoch 1918—1938* (J. Kocka), *Marxistická ideológia a filozofia na Slovensku za I. ČSR* (J. Martinka), *Kléfofašistická ideológia ľudáctva* (A. Sirácky), *Dvadsať rokov rozvoja slovenskej filozofie* (I. Hrušovský).

Kapitoly, ako sa to poznamenáva aj v ich úvode, sú len „prvým prípravným krokom k syntetickým dejinám slovenskej filozofie“, „iba malým a počiatočným

príspevkom k ich prebádaniu“. Tento charakter *Kapitol* ako prípravnej práce k väčšiemu syntetickému dielu, ako aj skutočnosť, že ide o prvý pokus tohto druhu vôbec, musí nás pobádať, aby sme dielu venovali väčšiu pozornosť, než ako to u nás býva zvykom. Bolo by žiadúce, aby sa *Kapitoly* ako celok i ich jednotlivé štúdie podrobili podrobnej a všestrannej faktografickej a metodologickej analýze, z ktorej by autori pri príprave prípadného ich druhého vydania i pri dlhodobejšej príprave syntetických dejín slovenskej filozofie mohli čo najviac vyťažiť.

V našej práci si nestavíme pred seba takúto náročnú úlohu. Ako vidieť už z názvov jednotlivých štúdií, *Kapitoly* zahrnujú časove aj ideove veľmi pestrú a rôznorodú tematiku. Od analýzy latinských traktátov baconistu Jána Bayera a atomistu Izáka Cabana zo 17. storočia až po charakteristiku súčasného stavu marxistickej filozofickej tvorby sa tu stretáme s radom významných i menej významných myšlienkových prúdov i jednotlivých mysliteľov, patriacich nielen do rôznych historických období, ale aj k rôznym spoločnostotriednym hnutiam. Dôkladný materiálový a metodologický rozbor a posúdenie *Kapitol*, predstavujúcich takú širokú historickú a tematickú škálu, môže byť len kolektívnym dielom, výsledkom critickej účasti viacerých odborníkov pre jednotlivé obdobia slovenských dejín.

V našej poznámke na okraj *Kapitol* sa obmedzíme len na najzákladnejší metodologický problém dejín, na otázku hodnotenia, na otázku kritéria pokroku; pritom nám pôjde viac o pozitívne rozvinutie niektorých myšlienok ako o vlastnú recenziu a kritiku tejto publikácie. Vo vyjdení *Kapitol* vidíme totiž pozoruhodný medzník vo výskume dejín slovenskej filozofie, pri ktorom sa hodno pristaviť, a prihliadajúc k riešeniu metodologickej problematiky dejín filozofie, ako je obsiahnuté v *Kapitolách*, znovu nastoliť a preskúmať niektoré staronové metodologické otázky, okolo ktorých sa svojho času, v období práce na *Kapitolách*, viedli také živé a bojové polemiky.

Zvláštnu pozornosť otázke hodnotenia, otázke kritéria pokroku chceme venovať nielen preto, že ju pokladáme za centrálny metodologický problém historických vied, ale aj preto, že pri jej riešení sa v minulých rokoch najviac a najčastejšie uplatňovali tak recidívy idealistického objektivistického postoja, ako aj vplyvy dogmatizmu a vulgarizátorstva. Sme si vedomí ťažkosti a zložitosti tohto problému, a preto si svojimi poznámkami nenárokuje nič viac ako jeho znovunastolenie, čo chceme urobiť jednak vo forme kritiky niektorých nesprávnych náhľadov, jednak vo forme pokusu o načrtnutie spôsobu jeho adekvátnejšieho riešenia.

*

S problémom hodnotenia, s otázkou kritéria pokroku sa zaoberá aj metodologický úvod ku *Kapitolám*. Názor, tu vyslovený — ako sa aj poznamenáva — je výsledkom dlhších diskusií v priebehu redakčných priprav *Kapitol*. Je to názor rozvážny, prekonávajúci jednostranné, vulgarizátorské náhľady spred 3—5 rokov, podľa ktorých by bol obraz dejín slovenskej filozofie buď príliš neurčitý a rozptýlený, buď značne úzky a chudobný. Zdá sa však, že problém hodnotenia bude ešte dlhšie zamestnávať historikov filozofie a nevyhnutne si vyžiada hlbšie, dôkaznejšie štúdie, potrebné aj preto, že v nedávnej dobe sa znovu objavili zjednodušujúce, subjektivistické náhľady.

K otázke hodnotenia obsahuje úvod ku *Kapitolám* v podstate tieto tézy: „centrálnou otázkou hodnotenia musí byť otázka celkového spoločenského pokroku“; je potrebné „rozoznávať medzi teoretickým prínosom filozofie a spoločenskou úlohou,

ktorú filozofia zohrala v konkrétnej historickej situácii“; a nakoniec, rozpačitosť nad našim myšlienkovým dedičstvom, ktoré je prevažne idealistické, môže sa stratiť, iba ak „skúmame proces myslenia u nás z hľadiska jeho významu pre život a osudy slovenskej spoločnosti a obrátene, z hľadiska možnosti, ktoré rozvoj filozofického myslenia u nás mal“ (str. 18—19).

Tieto tézy poskytujú síce dostatočne široký priestor pre analýzu významu a pôsobenia filozofických ideí v našich dejinách, čo sa využilo aj pri koncipovaní jednotlivých štúdií, uspokojivú odpoveď na otázku o kritériu pokroku však nedávajú. Problém zostáva otvorený, najmä pokiaľ ide o to, v čom treba vidieť objektívny základ pre určenie kritéria pokroku.

Všimneme si napríklad tézu, podľa ktorej „centrálnou otázkou hodnotenia musí byť otázka celkového spoločenského pokroku“. Aspekt „celkového spoločenského pokroku“ dáva síce určitý rámec, vec však nerieši. Pokiaľ v pojme „celkový spoločenský pokrok“ kladieme dôraz na slovo „celkový“, môžeme nájsť v tejto téze určité racionálne jadro: upozorňuje nás totiž, že pri hodnotení nestačí mať na zreteli len jeden faktor, len jednu stránku spoločenského vývoja, ale že treba prihliadať ku všetkým faktorom, ku všetkým jeho stránkam. Súčasne si však musíme všimnúť, že v uvedenej téze ide do určitej miery o tautológiu. Ak totiž pod pojmom „hodnotenia“ rozumíme v tomto zmysle uplatnenie kritéria pokroku, tak nám z nej vyplýva, že kritérium *pokroku* treba odvodzovať z celkového spoločenského *pokroku*. Čo je to však celkový spoločenský pokrok? Aký je obsah tohto pojmu, aký je objektívny spoločenský proces, ktorému tento pojem zodpovedá? Na to práve potrebujeme nájsť primeranú odpoveď.

V dejinách filozofie sa môžeme stretnúť s mnohými riešeniami otázky spoločenského pokroku. Podľa Hegla napríklad, pre ktorého sú dejiny objektivizáciou ducha, „svetové dejiny sú pokrokom v uvedomovaní si slobody“ (*Filozofia dejín*, SVPL, Bratislava 1957). V Spencerovej evolučnej teórii sa vývoj interpretuje ako pôsobenie dvoch základných procesov — integrácie a dezintegrácie, ako obnovenie a narušovanie rovnováhy. Nietzsche zas celý prírodný i spoločenský mechanizmus chápe ako pôsobenie vôle k moci, na základe čoho rozvíja svoju myšlienku o nadčlovekovi ako o tvorcovi a cieľi dejín. Iné teórie vidia spoločenský pokrok v rozmovom a etickom zdokonaľovaní človeka a pod.

Už aj z uvedených príkladov vidieť, že otázka celkového spoločenského pokroku umožňuje najrôznejšie interpretácie. Nejdeme sa zaoberať rozborom a kritikou jednotlivých idealistických koncepcií pokroku; ich obmedzenosť a jednostrannosť je z hľadiska historického materializmu zrejmá, aj keď nemožno súčasne nevidieť, že nejedna z nich obsahuje cenné a podnetné aspekty, ku ktorým aj v pozitívnom a diferencovanom marxistickom výklade hodno prihliadať.

*

Avšak nielen v idealistickej, ale aj v marxistickej filozofii sa môžeme stretnúť s nesprávnym, jednostranným ponímaním otázky spoločenského pokroku. Uplatnenie niektorých takýchto nesprávnych interpretácií kritéria pokroku v našom spoločenskovednom výskume bolo jednou zo závažných príčin schematickeho, zjednodušeného obrazu dejín i súčasnosti, aký sa v minulých rokoch reprodukoval v nejednej našej spoločenskovednej práci.

Jednou z najčastejšie uplatňovaných interpretácií kritéria pokroku v minulých rokoch bol názor, podľa ktorého sa otázka spoločenského pokroku redukovala na

riešenie triedneho antagonizmu v spoločnosti, ktorý absolutizoval triedny antagonizmus a mieru pokrokovosti odvodzoval výlučne zo stupňa účasti na jeho revolučnom riešení. Pretože kritický rozbor tejto značne rozšírenej interpretácie môže uľahčiť náš pokus o adekvátnejší výklad otázky kritéria pokroku, pokladáme za vhodné venovať jej v našej úvahe väčšiu pozornosť, ako by si to azda — vzhľadom na rozsah štúdie — zasluhovala.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že takýto náhľad na otázku spoločenského pokroku plne zodpovedá marxistickému ponímaniu dejín. Veď podľa Marxa sú spoločenskotriedne revolúcie lokomotívami dejín, veď základným zákonom spoločenského vývoja je zákon o záväznom súlade medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi, ktorý sa dosahuje práve v procese triedneho boja a revolučných premien spoločnosti.

V čom teda vidíme nedostatočnosť uvedeného názoru? V tom, že je príliš úzky. Triedny boj, príprava a samo revolučné riešenie triednych antagonizmov predstavuje nepochybne dôležité kritérium spoločenského pokroku, redukovať však otázku spoločenského pokroku výlučne na riešenie triednych konfliktov nestačí. Aj keď je totiž oblasť triedneho boja mimoriadne dôležitá sféra, v ktorej sa presadzuje proces spoločenského pokroku, *nie je sféra jediná*. Okrem nej je tu ešte rad iných sfér, ktoré síce viac alebo menej vzdialene a nepriamo súvisia s procesom triedneho boja a sú ním zachvacované, ktoré však mimo toho majú svoj *imanentný* vývoj vyznačujúci sa špecifickými zákonitostami a relatívnou autonómiou. Máme tu na mysli tie sféry spoločenského života a ľudskej aktivity, v ktorých sa realizuje *predovšetkým* vzťah ľudskej spoločnosti *k prírode* a ktoré *len niektorými svojimi stránkami a dôsledkami*, z nich vyplývajúcimi, súvisia s procesom triedneho boja, resp. sú jeho priebehom ovplyvňované.

Máme tu na mysli najmä také prejavy ľudskej aktivity, ako sú napríklad reč (vieme, že existovali pokusy vysvetľovať aj reč ako triedny jav, proti čomu sa postavil sám Stalin), technika výroby, prírodné vedy, matematika, logika, psychológia atď., teda sféry, ktorých relatívnu indiferentnosť voči triedam a triednemu boju netreba zvlášť dokazovať.

Ide tu však aj o takzvané *ideologické* prejavy ľudskej aktivity, ktoré sa bezprostredne podieľajú na spoločenskotriednych zápasoch a zohrávajú v nich aktívnu úlohu. Máme tu na mysli napríklad umenie, najmä umeleckú literatúru, rôzne disciplíny spoločenských vied, včítane sociológie, a tiež filozofiu. Aj pri týchto prejavoch ľudskej aktivity treba totiž okrem ich ideologickej stránky, t. j. tej stránky, ktorá je vyjadrením určitej triednej pozície, určitého, častejšie nevedomeľého ako vedomého triedneho postoja, rozoznávať aj druhú stránku, stránku poznávaciu, t. j. tú stránku, v ktorej sa vyjadruje ich vzťah k objektívnej realite — k prírode, k individuálnemu človeku i k ľudskej spoločnosti ako k *objektom poznania*. A touto svojou stránkou sú aj takzvané ideologické prejavy ľudskej aktivity *neideologické*, t. j. mimotriedne, všeludské.

Ak by sme túto našu myšlienku chceli interpretovať použitím ináč veľmi výstižnej metafory, podľa ktorej ideologické skreslenie poznávanej skutočnosti je analogické prelomeniu sa svetelného lúča na hrane kryštálu, tak áno, aj proces poznávania sa „prelamuje“ na „hrane“ triedneho vedomia, avšak práve tak, ako je svetelný lúč aj po prelomení stále ten istý, z toho istého zdroja pochádzajúci, aj keď v inom uhle smerujúci lúč, práve tak ani ideologické poznanie neprestáva byť ľudským poznaním; ináč povedané, triedna podmienenosť síce skresľuje, „prelamuje“ poznanie reality, ale ani takéto skreslené, „zosubjektivizované“ poznanie neprestáva mať aj svoj objektívny obsah, svoje „racionálne jadro“, ktoré nepatrí len tej alebo

onej triede, ale ktoré predstavuje pozitívnu hodnotu v klenotnici poznania celého ľudstva. Možno pokladať len za skúšku sebaistoty a tolerancie, či si dáme námahu vyhľadať a zužitkovať napríklad z ideologicky „prelomeného“, ale ináč umelecky hodnotného literárneho diela alebo hoci sociologickej štúdie to cenné a pozitívne, čo je aj po „prelomení“ v nich obsiahnuté, alebo či, chrániac si nedotknuteľnosť svojej ideologickej svätyne, znamením kríža zaženieme každého zlého ducha.

Ako vyplýva z predchádzajúcej úvahy, nedostatočnosť názoru, podľa ktorého sa otázka spoločenského pokroku redukuje na otázku triedneho boja, vidíme v tom, že takéto ponímanie spoločenského pokroku nezahrňuje *všetky* sféry, resp. všetky stránky jednotlivých sfér ľudskej aktivity, ktoré sa podieľajú na procese spoločenského pokroku, že je to teda ponímanie príručky. Skutočnosť, že takéto kritérium nestačí pre posúdenie účasti na procese spoločenského pokroku voči triednemu boju relatívne indiferentných sfér a stránok ľudskej aktivity, je však len jedným z momentov, ktorý ukazuje na jeho nedostatočnosť. Druhým momentom je, že takéto kritérium nepostačuje pre posúdenie a hodnotenie všetkých javov ani v tej sfére spoločenského života, z ktorej je odvodené, t. j. pre hodnotenie javov v samej sfére dejstvom tried v dejinách.

Kritérium riešenia triednych rozporov je síce v oblasti spoločenskotriednych zápasov *špecifickým* kritériom a ako také je v určitých medziach plne oprávnené a jeho použitie je postačujúce; takéto je však len potiaľ, pokiaľ nám ide *len* o určenie významu *emancipácie utláčaných tried* spoločnosti pre spoločenský pokrok, teda o úpravu *vztahov* medzi triedami. Ak totiž podľa uvedeného kritéria pod pokrokovým rozumieme to, čo napomáha riešenie triednych antagonizmov v spoločnosti, a zmysel riešenia triednych antagonizmov vidíme práve v procese emancipácie, v procese oslobodzovania sa vykorisťovaných tried, tak pre tento proces je kritérium riešenia triednych antagonizmov skutočne postačujúce; pretože z hľadiska materialistického ponímania dejín je evidentné, že každý krok vpred v demokratizácii spoločnosti, t. j. vo zvyšovaní účasti čo najväčšieho počtu ľudí na spravovaní vecí celej spoločnosti, je súčasne krokom vpred v procese celkového spoločenského pokroku.

Kritérium riešenia triednych rozporov je však nepostačujúce, ak chceme určiť *úlohu* jednotlivých tried v procese spoločenského pokroku. Práve skutočnosť, že sa toto kritérium absolutizovalo a že sa sféra jeho uplatnenia neobmedzovala *len* na oblasť *vztahu* medzi triedami, v ktorej je jeho použitie adekvátne, ale že sa rozširovalo na *celú* oblasť *pôsobenia* tried v dejinách, bola jednou z príčin vulgarizovania dejín, akého sme v nejednom prípade boli svedkami v minulých rokoch. Takéto rozšírenie sféry uplatnenia tohto kritéria na neadekvátnu oblasť viedlo nevyhnutne k znásilňovaniu faktov, k vytváraniu čiernobielej schémy dejín, podľa ktorej sa z *negatívnej* strany antagonizmu apriórne vylučovalo čokoľvek *pozitívne*. Ak totiž z kritéria, podľa ktorého je pokrokové to, čo napomáha riešenie triedneho antagonizmu (v kapitalizme napríklad riešenie antagonizmu medzi proletariátom a buržoáziou v socialistickej revolúcii), reakčné zas to, čo jeho riešeniu prekáža, ak z tohto kritéria urobíme *jediné* kritérium hodnotenia, tak sa každý spoločenský jav, každé spoločenské hnutie, každá idea nevyhnutne a jednoznačne ocitajú buď na strane pokroku, buď na strane reakcie. Zabsolutizovaný triedny antagonizmus predstavuje tu nepreklenuteľnú priehradu, ktorá všetku ľudskú aktivitu rozdeľuje na dva protismerné, navzájom sa vylučujúce prúdy. Podľa takéhoto ponímania, ak by sme sa chceli vyjadriť obrazne, sú dejiny ľudskej spoločnosti povrazom, ktorý pokrokové triedy ťahajú dopredu, reakčné zas dozadu. Problém je však, domnievame sa, oveľa zložitejší.

Ako sme už naznačili, neadekvátnosť analyzovaného kritéria pokroku vidíme v tom, že s ním nemožno vystačiť, ak predmetom hodnotenia robíme *nielen* oblasť vzťahov medzi triedami (z ktorej je odvodené a pre ktorú v podstate platí), *ale* aj objektívnu úlohu, ktorú v dejinnom procese jednotlivé triedy zohrávajú. Pôsobenie vykorisťovateľských tried v ľudskej spoločnosti sa totiž nevyčerpáva len *vykorisťovaním a útlakom* (v čom sa realizuje ich vzťah k triedam vykorisťovaným a utlačá-ným), ale okrem tejto *negatívnej* stránky má aj stránku *pozitívnu*, ktorá spočíva predovšetkým v *ekonomicko-organizačnej aktivite*. Práve táto stránka pôsobenia umožnila napríklad buržoázii konštituovať sa v silnú organizovanú triedu, ktorá sa v minulých storočiach mohla postaviť na čelo boja proti feudalizmu a ktorá prerazila cestu búrlivému rozvoju výrobných síl; a práve táto stránka — prirodzene, spolu s použitím represívnej fyzickej i ideologickej moci, ktoré sú však ňou podmienené — jej umožnila a umožňuje aj v súčasnosti držať sa pri moci a realizovať aj negatívnu stránku svojho pôsobenia, t. j. vykorisťovanie a útlak pracujúcich mäs.

Ak hovoríme o pozitívnej stránke pôsobenia buržoázie *nielen* v minulosti, ale aj v súčasnosti, tak sme si vedomí toho, že sa dostávame do rozporu s bežným *propagandistickým* názorom. Ak je však neodúateľným, aj keď niekedy nadužívaným právom propagandy klásť dôraz najmä na *politicko-etický* zreteľ hodnotenia a nedo-čoňovať zreteľ čisto exaktný, tak *nielen* právom, ale najvlastnejším poslaním vedy a filozofie je podrobovať predmet svojho bádania prísnej, nezaujatej, *exaktnej* analýze; pokiaľ ide o politicko-etické hodnotenie, to môže byť len *dôsledkom*, nie však vopred zaujatým *východiskom* vedeckého bádania. Len takto ponímaná vedecká práca môže byť naozaj plodná a môže plne vyhovieť požiadavke proletárskej *stranickosti* vedy a filozofie; pretože práve robotnícka trieda je tou triedou, ktorá sa nemusí báť pravdy, ktorej práve naopak poznanie pravdy pomáha v jej boji za revolučnú premenu spoločnosti.

Pokladáme síce za správne a vo vedeckej práci za osobitne záväzné ľudové príslovie „Každému, čo mu patrí“, jednako však svoju poznámku o pozitívnej stránke pôsobenia buržoázie nerobíme len v záujme nejakej pedantskej precíznosti alebo úzkostlivej spravodlivosti. Jej význam v našej úvahe o kritériu pokroku je oveľa závažnejší a týka sa samej podstaty ponímania dejinného procesu. Ako totiž, pokiaľ ide o minulosť, vysvetliť nepopierateľné zásluhy buržoázie o búrlivý rozvoj výrobných síl, ako, pokiaľ ide o súčasnosť, vysvetliť vnútorne síce protirečivú, predsa však relatívnu konsolidáciu síl buržoázie a aj relatívne hospodárske úspechy, dosahované v kapitalistických krajinách? Možno to vysvetliť *len* zotrvačnosťou kapitalizmu, *len* represívnymi opatreniami, *len* udržiavaním predsudkov a ilúzií vo vedomí mäs — teda *len negatívnymi prostriedkami*, ktoré buržoázia používa na udržanie svojej moci? Netkvie snáď jedna z príčin relatívnej konsolidácie a hospodárskych úspechov súčasného kapitalizmu *aj* v tom, že buržoázia *nevyčerpala* ešte všetky *pozitívne* prostriedky svojho pôsobenia? Neumožňuje jej *práve táto skutočnosť* používať represívne opatrenia, zneužívať predsudky mäs a vyvolávať v nich kapitalistické ilúzie? Alebo, aby sme uviedli opačný príklad, nebola jednou z príčin toho (samozrejme, popri vzraste sily revolučného hnutia a iných faktoroch), že sa v Rusku roku 1917 vytvorila revolučná situácia, v ktorej proletariát mohol prevziať moc do svojich rúk, práve skutočnosť, že buržoázia za daných podmienok už vyčerpala *všetky* pozitívne prostriedky konsolidovať spoločnosť v starých kapitalistických formách, a teda aj prostriedky vyvolávať v masách kapitalistické ilúzie? Nevystríhal Lenin v *Aprilových tézach*, kým sa tak nestalo, pred unáhľenými akciami?

Čitateľ už iste vytušil, čo rozumieme pod pozitívnou stránkou pôsobenia buržo-

ázie. Tak isto ako u tzv. ideologických prejavov ľudskej aktivity, tak isto aj u pôsobenia buržoázie ako triedy pod pozitívnu stránku jej aktivity rozumieme práve tú stránku, ktorou sa realizuje nie jej vzťah k iným, vykorisťovaným a utláčaným triedam spoločnosti (čo je negatívnu stránku jej pôsobenia), ale jej vzťah — *k prírode*. Pojmom „pozitívna stránka pôsobenia buržoázie“ zaznamenávame teda ten podiel, ktorý, najmä svojou ekonomicko-organizačnou aktivitou a aj určitou sumou technicko-vedeckých a kultúrnych znalostí a skúseností buržoázia v dejinách na procese pokroku ľudskej spoločnosti ako celku mala a do určitej miery ešte aj má.

Aby nevzniklo nedorozumenie, pokladáme za potrebné podotknúť, že tu nemáme na mysli pohnútky, ktoré buržoázii k aktivite pobádajú, a ciele, ktoré ňou sleduje (t. j. dosahovanie priemernej, resp. v súčasnom štádiu kapitalizmu maximálnej miery zisku); tie sú prirodzene triedne egoistické a sú v rozpore so záujmami celej spoločnosti. Tu máme na mysli *len objektívny výsledok* jej aktivity, resp., presnejšie povedané, tú stránku tohto objektívneho výsledku, ktorou sa aj buržoázia podieľa na rozvoji výrobných síl spoločnosti. Práve skutočnosť totiž, že a *nakoľko* kapitalizmus *nevycherpal* ešte možnosti rozvoja výrobných síl, pokladáme za zdroj a mieru reprodukcie kapitalistických ilúzií, ktoré predstavujú ideologickú prekážku rozvoja revolučného hnutia. Triezve a všestranné posúdenie dejstvom jednotlivých tried v dejinách i v súčasnosti môže byť užitočné nielen z hľadiska vedeckého výskumu, ale aj z hľadiska politického hodnotenia: prihliadanie nielen k slabým, ale aj k silným stránkam nepriateľa môže len prispieť k vypracovaniu a k použitiu adekvátnych metód a foriem boja proti nemu.

Ako vyplýva z našej kritickéj analýzy, kritérium riešenia triednych antagonizmov je adekvátne ako *špecifické* kritérium pokroku *pre oblasť vzťahov medzi triedami*; keďže však triedny boj je len jednou zo sfér, v ktorej sa realizuje proces spoločenského pokroku, nie je kritériom jediným, ale je *len jedným z dielových* kritérií pokroku; nepostačuje ani pre posúdenie *úlohy*, ktorú jednotlivé triedy v procese spoločenského pokroku zohrávajú; pretože však triedny boj je tou sférou dejín ľudskej spoločnosti, v ktorej sa proces spoločenského pokroku presadzuje najdôraznejšie, možno ho pokladať za *najdôležitejšie* z dielových kritérií pokroku.

*

Prejdime teraz k nášmu pokusu o pozitívne riešenie otázky kritéria pokroku. Čitateľ si všimol, že v celej našej doterajšej úvahe sme kládli dôraz na tú stránku ľudskej aktivity, ktorá sa týka *vztahu ľudskej spoločnosti k prírode*. Zdôraznenie tejto stránky dejstvom ľudskej spoločnosti nebolo náhodné. Domnievame sa totiž, že uspokojivú odpoveď na otázku o kritériu pokroku bude možné dať jedine vtedy, ak sa východiskom jej riešenia stane práve proces, v ktorom sa realizuje vzťah ľudskej spoločnosti k prírode, proces, ktorý by sme najvýstižnejšie mohli nazvať procesom *emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody*.

Skôr, ako by sme pristúpili k bližšiemu zdôvodneniu vysloveného predpokladu, pokúsime sa aspoň stručne zaznamenať, čo pod procesom emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody rozumieme. Ako naznačuje už samo slovo „emancipácia“, ide tu o *vydeľovanie sa ľudskej spoločnosti z prírody*, o *vymaňovanie sa ľudskej spoločnosti spod závislosti na prírode*, o *podrobovanie si prírody, prírodných síl ľudskou spoločnosťou*. Je to objektívne prebiehajúci, vedecký zistiteľný prírodno-historický proces, ktorý môžeme sledovať od prvých začiatkov vydelenia sa človeka zo živočíšnej ríše cez všetky fázy dejín ľudstva až po súčasnosť. Jeho charakteristickou

črtou je (ak berieme dejiny ľudstva ako celok) nepretržitá *progressívna tendencia*, t. j. neustále zvyšovanie sa stupňa nezávislosti ľudstva od prírody, neustále prehĺbovanie sa rozdielu, ktorý medzi ľudstvom ako jednou kvalitou a prírodou ako kvalitou, z ktorej ľudstvo vzišlo, existuje. Ak by sme sa chceli vyjadriť quasi poeticky, mohli by sme povedať, že tu ide o proces *poluďštvania sa ľudstva*, pričom však slovu „poluďštvovanie“ nepripisujeme nejaký etický zmysel, ale zaznamenávame ním čisto skutočnosť, že v priebehu vývoja ľudstva sa na jednej strane čím ďalej tým dôraznejšie vytvárajú a uplatňujú zákonitosti *špecificky ľudské a spoločenské*, zatiaľ čo na druhej strane sa ľudstvo čím ďalej tým viac stáva nezávislým od determinizmu *špecificky prírodného*. Riešenie rozporu, ktorý existuje medzi ľudskou spoločnosťou a prírodou, v dôsledku emancipácie sa teda reprodukuje vždy na vyššom a vyššom stupni.

Osobitnú pozornosť by si zasluhovala analýza jednotlivých sfér, stupňov a faktorov procesu emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody. Vzhľadom na vymedzený rozsah a charakter tejto štúdie sa však touto analýzou nemôžeme podrobnejšie zaoberať a nepokladáme to ani za potrebné. Poznávame len — ako je to v zmysle marxistického ponímania dejín evidentné — že najširší a určujúci základ procesu emancipácie je sféra, v ktorej sa *bezprostredne* realizuje vzťah ľudskej spoločnosti ku prírode, t. j. sféra výroby, sféra rozvoja výrobných síl spoločnosti, t. j. tá sféra, ktorá vôbec podmieňuje existenciu ľudskej spoločnosti. Pokiaľ ide o ostatné sféry, tie sú v podstate jej produktom, vydeľujú sa z nej a splňajú — v konečných dôsledkoch — len určitú funkciu vo vzťahu k nej (i keď táto funkcia, ako napríklad pri umení, môže mať ráz veľmi diferencovaný a sprostredkovaný). Zvláštnym charakterom i významom v porovnaní s inými sa vyznačuje sféra triedneho boja; no s tou sa budeme ešte osobitne zaoberať v ďalšej časti našej state.

Ako vysvitá z našej charakteristiky, pojem emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody je vlastne analogický tomu, čo sa v metodologickom úvode ku *Kapitolám* označilo termínom „celkový spoločenský pokrok“. Popri analógii existuje tu však aj podstatný rozdiel. Ak je totiž pojem „celkového spoločenského pokroku“ príliš široký a umožňuje ľubovoľné, aj idealistické interpretácie, pojem „emancipácie“ vylučuje idealistické interpretácie, pretože dejiny ľudskej spoločnosti implicitne poníma ako súčasť dejín celej prírody, ako kvalitu, „emancipujúcu sa“ z prírody, nadobúdajúcu teda určité nové, špecifické znaky, ale súčasne zviazanú s prírodou, podmienenú prírodou. To, čo rozumieme pod „emancipáciou“, dáva teda pojmu „celkový spoločenský pokrok“ vymedzený *materialistický obsah*. Ak teda za základ pre určenie kritéria pokroku stanovujeme proces emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody, tak tým sa súčasne ohradzujeme proti akejkoľvek *idealistickej* interpretácii otázky spoločenského pokroku. Súčasne tým prekonávame aj tautológiu, ktorú sme vytykali formulácii v úvode ku *Kapitolám*, pretože sa pri určení kritéria pokroku neuspokojujeme odvolaním sa na celkový spoločenský pokrok, ale konkrétne hovoríme, čo tým celkovým spoločenským pokrokom je.

Mohla by sa ešte vynoriť námietka, či myšlienka „emancipácie“ môže skutočne zahrňovať *všetky* faktory, ktoré sa podieľajú na procese spoločenského pokroku. Na túto otázku — ako sme už podotkli — nemôžeme v medziach našej štúdie dať vyčerpávajúcu odpoveď, v ktorej by sme analyzovali jednotlivé faktory a ich účasť na procese „emancipácie“; pokiaľ by sme sa však mali uspokojiť paušálnou odpoveďou, tak by sme mohli poznamenať, že nielen materiálna, ale aj tzv. duchovná oblasť života spoločnosti sa v konečných dôsledkoch zúčastňuje na procese emancipácie; tak napríklad podiel umenia možno tu vidieť v tom, že diferencuje, zušľachtuje

myšlienkový a citový svet človeka, robí ľudí spôsobilšími orientovať sa v zložitosti vzťahov medzi sebou navzájom i k prírode (prípadne špatné umenie ich dezorientuje) a tým zintenzívňuje (resp. zoslabuje) ich aktivitu a pod.

Ak sme týmito poznámkami, ako sa domnievame, zdôvodnili myšlienku emancipácie proti názorom, podľa ktorých by sa otázka spoločenského pokroku mala chápať širšie, tak teraz nám pripadá úloha obhájiť ju proti názorom, ktoré by ju mohli pokladať za *príširokú*. Námietyky z tejto strany by sa mohli opierať približne o takúto argumentáciu: áno, myšlienka „emancipácie“ postihuje síce správne obsah procesu spoločenského pokroku, môže byť však užitočná len vtedy, ak máme na zreteli veľké časové dimenzie. Ak však ide o hodnotenie spoločenských javov v konkrétnom historickom období, tak nám v ničom neposlúži, pretože tu treba prihliadať predovšetkým k špecifickým zákonitostiam tohto obdobia; ak ide napríklad o pokročilé štádium kapitalizmu, tak pri hodnotení treba vychádzať predovšetkým z toho, čo je pre kapitalizmus *špecifické*, t. j. z rozporu medzi buržoáziou a proletariátom.

S takýmto názorom sme už v našej štúdií mali do činenia. Akceptujúc jeho platnosť pre oblasť vzťahov medzi triedami, poukázali sme súčasne na jeho nedostatok, ak ide o hodnotenie javov v relatívne mimoriadnych sférach ľudskej aktivity, resp. ak ide o hodnotenie úlohy, ktorú jednotlivé triedy v dejinách zohrávajú. Pristaviac sa znovu pri tomto názore v súvislosti s výkladom kritéria „emancipácie“, pokúsime sa precizovať obidva aspekty, posúdiť ich vzájomnú súvislosť a podmienenosť.

Ako naznačuje naša doterajšia úvaha, kritérium pokroku, berúc za základ proces emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody, by sme mohli formulovať asi takto: pokrokové je to, čo napomáha proces „emancipácie“, reakčné je to, čo mu prekáža. Pokúsme sa konfrontovať toto kritérium s kritériom „riešenia triednych antagonizmov“, ktoré by sme mohli formulovať asi takto: pokrokové je to, čo napomáha riešenie triednych rozporov; reakčné je to, čo mu prekáža.

Predovšetkým si musíme všimnúť, že kritérium „riešenia triednych antagonizmov“ sa má ku kritériu „emancipácie“ tak, ako sa má časť k celku. Proces triedneho boja je totiž len jednou zo sfér, v ktorej sa realizuje proces „emancipácie“. Ak teda platí, že pokrokové je to, čo napomáha riešenie triednych antagonizmov, tak to neznamená, že pokrokové je *len* to; pokrokové môže byť totiž aj to, čo je k procesu triedneho boja relatívne indiferentné, resp. aj tá stránka pôsobenia samotných vykorisťovateľských tried, ktorou sa aj ony podieľajú na rozvoji výrobných síl alebo — širšie chápané — na procese „emancipácie“.

Týmto sme však ešte nepostihli špecifikum kritéria riešenia triednych antagonizmov. Ak je totiž toto kritérium len jedno z dielových kritérií, tak to neznamená, že by malo byť s ostatnými dielovými kritériami rovnocenné. Sféra triedneho boja, na ktorú sa toto kritérium vŕha, je totiž sférou takého druhu rozporov vo vnútri spoločnosti, od ktorých je závislé nielen riešenie rozporov v rade iných sfér, ale ktorých riešenie — a to v krízovej, v revolučnej situácii spoločnosti — je *rozhodujúcou* podmienkou celého procesu „emancipácie“, čiže aj riešenia rozporov medzi ľudskou spoločnosťou ako celkom a prírodou. Ináč povedané, dielové kritérium „riešenia triednych antagonizmov“ sa v revolučnej situácii, keď už staré spoločenské zriadenie vyčerpalo všetky prostriedky „emancipácie“ (ktorá sa týka najmä rozvoja výrobných síl), môže stať — ak sa tak môžeme vyjadriť — *absolútnym* kritériom; nie však preto, že by samo osebe bolo absolútne, ale preto, že sa vtedy stotožní s kritériom „emancipácie“ alebo presnejšie, že sa rozhodujúcim aspektom kritéria „emancipácie“ stane revolučné riešenie triedneho antagonizmu. Takýto je aj zmysel zá-

kladného zákona spoločenského vývoja, zákona o záväznom súlade medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi; keď sa totiž v rámci starých výrobných vzťahov vyčerpali všetky možnosti udržania záväzného súladu, nevyhnutne dochádza k zmene výrobných vzťahov cestou spoločenskotriednej revolúcie.

Ako vidíme, kritérium „emancipácie“ neobmedzuje ani najmenej uplatnenie kritéria „riešenia triednych antagonizmov“ v jemu adekvátnej oblasti, ale len upresňuje jeho použitie, pozbavuje ho jednostrannosti, možnosti zabsolutizovania. Ak teda konkrétne ide o hodnotenie spoločenských javov v pokročilom štádiu kapitalizmu (čo sme už uviedli ako príklad možnej protiargumentácie), tak hľadisko revolučného riešenia triedneho antagonizmu medzi buržoáziou a proletariátom — rozporu *špecifického* pre kapitalizmus — je skutočne osobitne dôležité a v krízovej, v revolučnej situácii *rozhodujúce* hľadisko, takým je však preto a v takej miere, že a v akej miere si revolučnú zmenu výrobných vzťahov, dosiahnutie záväzného súladu medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi vynucuje záujem celkového spoločenského pokroku, záujem „emancipácie“. Revolúcia nie je totiž samoúčelom, ale je formou, ktorou si spoločenský vývoj razí cestu vpred. Kritérium „emancipácie“ zahrnuje teda aj kritérium „riešenia triednych rozporov“ a upresňuje jeho použitie, zbavuje ho jednostrannosti, možnosti zabsolutizovania *v tom zmysle*, že hodnotenie rozporov vo vnútri spoločnosti zaraďuje do rámca širšieho ponímania dejín; aspekt kritéria „emancipácie“ prihliada totiž aj k tomu, že protirečenia vo vnútri spoločnosti sa nielen vzájomne vylučujú, ale tvoria aj jednotu, a to jednotu v rámci iného protirečenia, v rámci protirečenia, ktorého jednu stránku predstavuje ľudská spoločnosť ako celok (aj so svojimi vnútornými rozpormi) a druhú stránku — príroda.

Zhrnúc naše zdôvodnenie kritéria „emancipácie“ proti predpokladanej protiargumentácii, mohli by sme povedať: kritérium „emancipácie“ je *širšie* ako kritérium „riešenia triednych antagonizmov“, širšie je však oprávnené, pretože aj proces spoločenského pokroku je širší ako proces triedneho boja; *nie je však príširoké*, pretože reálny obsah spoločenského pokroku je plne zahrnutý v procese emancipácie ľudskej spoločnosti od prírody.

*

Aby sme našu úvahu urobili názornejšou, vráťme sa na pôdu, z ktorej sme vyšli, na pôdu našich *Kapitol*. Pozornosť čitateľa môže tu zaujať určitý rozpor, ktorý je medzi celkovo pozitívnym hodnotením hlasistického hnutia a jeho ideológie v štúdiu J. Bodnára a poznámkou autora kapitoly o počiatkoch marxistickej filozofie na Slovensku I. Ferencu, kde sa o pokrokovosti hlásizmu hovorí ako o pokrokovosti v úvodzovkách (str. 337). Možno sa opýtať: bol hlásizmus reálne, objektívne pokrokové hnutie alebo bol pokrokový len v pejoratívnom zmysle významu tohto slova? Pokúsme sa demonštrovať ponímanie kritéria pokroku, ako sme ho už rozviedli, na rozbere a porovnaní týchto dvoch protirečiacich si náhľadov.

Aj keď to znie paradoxne, pravdu majú — samozrejme, v rozličných reláciách — obidvaja autori.

Obidve hnutia totiž — buržoáznohlasistické i sociálnodemokratické robotnícke musíme chápať ako pôsobiace nielen proti sebe (rozpornosť triednych záujmov a cieľov), ale aj ako pôsobiace paralelne vedľa seba, zúčastňujúce sa na tom istom procese spoločenskej emancipácie. Ináč povedané, okrem toho, čo jednotlivé triedy odlišuje, resp. čo ich stavia proti sebe, nemožno nevidieť ani to, na čom majú spoločný záujem, čo vôbec podmieňuje existenciu danej spoločnosti ako celku, čo zod-

povedá objektívnemu záujmu všetkých tried danej spoločnosti, čo prekračuje rámec úzko triedneho egoizmu tej alebo onej triedy.

Tak napríklad odstránenie národnostného útlaku, industrializácia krajiny, zavedenie všeobecného volebného práva, rozvoj školstva, vedy a tiež kritickorealistického umenia boli na prelome 19. a 20. storočia práve tak objektívnym záujmom *nielen* robotníckej, *ale aj* buržoáznej triedy na Slovensku. V akej miere hlasistická ideológia odrážala a prebojovala tieto objektívne záujmy slovenskej buržoázie, zhodujúce sa s líniou celkového spoločenského pokroku, v takej miere bola objektívne pokroková a v takej miere dosahovala a vyjadrovala aj určitý stupeň záujmov robotníckej triedy, v takej miere mohla v nej robotnícka trieda nachádzať spojenca vo svojom boji. A pretože to hlasistická ideológia robila, jej hodnotenie ako vcelku relatívne pokrokovej, ktoré vo svojej štúdii podáva J. Bodnár, je správne a treba s ním súhlasiť.

Relatívna pokrokovosť buržoázneho hnutia a hlasistickej ideológie nesmie samozrejme zastierať skutočnosť, že okrem určitého spoločenstva záujmov buržoázie a robotníckej triedy existoval tu súčasne triedny antagonizmus medzi týmito dvoma triedami, rozpory v inej sfére záujmov, rozpory, vyplývajúce z protikladného vzťahu týchto tried v systéme spoločenskej výroby. A nemožno nevidieť aj to, že oveľa viac ako buržoázia bola robotnícka trieda — ako jediná potencionálne dôsledne pokrová a revolučná trieda — zainteresovaná aj na realizovaní spomínaných spoločných záujmov.

Práve tak by však bolo nesprávne absolutizovať triedny antagonizmus medzi buržoáziou a proletariátom, vidieť v ňom jediný kľúč k vysvetleniu všetkých problémov spoločenského života, otázku spoločenského pokroku redukovať výlučne na riešenie triednych rozporov. Takéto schematické, ochudobnené chápanie dejín — akého sme boli svedkami v nedávnej minulosti a akému v ovzduší dogmatizmu viac alebo menej podľahol temer každý marxistický historik alebo filozof — má za následok celý rad omylov, chýb a násilností. Cenné v Bodnárovej štúdii o hlasizme je to, že nepodľahol psychóze absolutizovania, mytizovania triedneho boja a výlučne negatívnej, reakčnej úlohy buržoázie v období konštituovaného kapitalizmu, ale že analyzujúce hlasistickú ideológiu a filozofiu v širokých domácich i medzinárodných reláciách, bez váhania poukázal na prínos, ktorý hlasizmus v danej dobe pre spoločenský pokrok na Slovensku znamenal. Cenné v tejto štúdii je to, že autor postrehol, že každá trieda — a teda aj buržoázia — pokiaľ nevyčerpala všetky prostriedky svojej účasti na procese materiálnej a kultúrnej emancipácie ľudskej spoločnosti, má svoje *historické oprávnenie* a nemožno jej význam v progresívnom procese dejín anulovať. Utláčateľská, vykorisťovateľská stránka existencie a pôsobenia buržoázie môže síce byť a oprávnená aj je predmetom negatívneho etického hodnotenia, vidieť však len túto a nevidieť aj iné, relatívne a hoci len prechodne pozitívne stránky pre triezve vedecké hodnotenie nestačí.

Vráťme sa však k poznámke I. Ferencu, ktorý, ako sme už uviedli, hovorí o pokrokovosti hlasizmu len pejoratívne.

Ak aj po podanom zdôvodnení objektívnej pokrokovosti hlasizmu znovu opakujeme, že v určitej relácii je úplne odôvodnené hovoriť o nej len v pejoratívnom zmysle významu tohto slova, tak v tom netreba vidieť ani sofistiku, ani relativizmus postrádajúci akékoľvek pevné kritériá. Je to správne a odôvodnené vtedy, keď sa pejoratívny zmysel slova pokrokovosť nevzťahuje na hlasizmus ako na celok, ale keď sa týka len *kvalitatívneho rozdielu*, ktorý existoval medzi relatívne oveľa dôslednejšie pokrokovou ideológiou súčasného robotníckeho hnutia a jeho marxistickej, sociálnodemokratickej strany na jednej strane a hlasistickou, relatívne síce tiež, ale

oveľa menej dôsledne pokrokovou ideológiou súčasného buržoázneho hnutia na strane druhej. V medziach tohto porovnania bol hlasizmus skutočne len — „pokrokový“ a do určitej miery vplýval *retardačne* na rozvoj robotníckeho hnutia, sťažoval vy- maňovanie sa marxistickej sociálnodemokratickej strany spod vplyvu maloburžoáznej ideológie.

Toto pôsobenie bolo však len *vedľajším produktom* hlasizmu. Skutočné príčiny toho, že robotnícke hnutie sa len pomaly a ťažko vyvíjalo, že sa v ňom v nedosta- točnej miere ujímal marxizmus a že sociálnodemokratická strana podliehala oportu- nizmu, nemožno hľadať natoľko vo vonkajších vplyvoch ako skôr v slabosti a ne- vyvinutosti robotníckej triedy samej, nepripravenosti jej vodcov a ideológov atď., čo všetko, pravda, súviselo s celkovou zaostalosťou krajiny. Robiť hlasizmus zodpo- vedným za to, že robotnícke hnutie nevládalo čeliť vplyvu maloburžoáznej ideológie, znamená asi toľko, ako obviňovať nejaké decko z toho, že iné decko je nedospelé.

Pokiaľ Ferenc vo svojej štúdií chápe pejoratívny zmysel, ktorý vkladá do ter- mínu „pokrokovosť hlasistov“, v spomenutej relácii, potiaľ má nepochybne pravdu. Ak však ním máme rozumieť charakteristiku hlasistického hnutia ako celku, tak takáto charakteristika je rozhodne sľošťujúca a nesprávna. A Ferenc ju skutočne aj tak poníma, keď hovorí, že „pokrokovvej, radikálnej inteligencie, ktorá by ako politický smer hájila skutočné záujmy nášho ľudu, na Slovensku nebolo“ (str. 337). Nuž radikalizmus hlasistom skutočne pripisovať nemožno, upierať im však určitý stupeň pokrokovosti by bolo historicky nespravodlivé. Analýza počiatkov marxistic- kého myslenia na Slovensku v rámci takto širšie chápaného procesu dejín by bola autorovi štúdie o E. Borekovi, ktorá je ináč materiállove cenná a objavná, umožnila podať ucelenejší, hlbší obraz myslenia ideového predstaviteľa tejto nadmieru dôle- žitej etapy vo vývoji filozofického myslenia na Slovensku.

*

Aby nevzniklo nedorozumenie, pokladáme za potrebné poznamenať, že ak sa zhodujeme s Bodnárovým hodnotením hlasistickej ideológie ako vcelku pokrokovvej, tak tu máme na zreteli *historickú úlohu*, ktorú táto ideológia zohrávala v procese spoločenského vývoja v konkrétnej situácii na prelome 19. a 20. storočia.

Je prirodzené, že ak by sme hlasizmus ako systém buržoáznej a idealistickej filozofie porovnávali s marxizmom ako systémom proletárskej a materialistickej filozofie v *čisto abstraktnej rovine*, tak hlasizmus musíme vyhlásiť za v podstate reakčnú filozofiu, marxizmus zas, a to aj vo svojej nevyvinutej a oportunistom poznanej podobe, aký v tom čase u nás bol, za filozofiu v podstate pokrokovú a revolučnú. Zatiaľ čo totiž hlasizmus už aj v tej dobe napriek relatívne pokrokovvej úlohe, ktorú v procese spoločenského vývoja zohrával ako spoločenskotriedne buržo- ázna a gnozeologicky idealistická filozofia, obsahoval v sebe prvky degenerácie a rozkladu, zatiaľ marxizmus, napriek svojej nevyvinutosti a oportunistickým vplyvom, bol filozofiou životaschopnou, potencionálne v sebe obsahujúcou možnosť ďalšieho vývoja. Prehľbovaním sa triednych rozporov prehľbovala sa aj priepasť medzi hlas- izmom a marxizmom a v ďalšom historickom vývoji sa hlasizmus stal aj svojou spoločenskou funkciou filozofiou prevažne reakčnou.

Toto, pravda, treba mať pri hodnotení hlasizmu na zreteli (Bodnár to aj robí, aj keď by koncepcii jeho štúdie bolo prospelo a ešte viac ju prehľbilo, keby bol dôraznejšie uplatnil aj tento aspekt), samo toto abstraktné, čisto logické a nehisto-

rické porovnanie pre určenie pravej úlohy hlasizmu v konkrétnom procese spoločenského vývoja však nestačí.

Antagonizmus medzi materializmom a idealizmom môžeme pokladať za absolútny len v čisto gnozeologickom význame, ak máme na zreteli abstraktný systém čierho idealizmu a stavíme ho proti abstraktnému systému čierho materializmu. Pretože však v dejinách filozofie nemáme do činenia s abstraktným, absolútnym idealizmom (môžeme si vytvoriť len jeho pojem, abstrahujúc od každého konkrétneho idealizmu), ale máme len tú alebo onú *konkrétnu* idealistickú filozofiu, viac alebo menej dôslednú a vnútorne protirečivú, rozpor medzi materializmom a idealizmom je len podmienený. To znamená, že ani z hľadiska marxizmu ako potencionálne dôsledného (pretože dialektického) materializmu nemožno apriórne vylučovať všetko, čo obsahujú a prinášajú idealistické filozofické smery.

V tomto zmysle bolo by žiadúce diferencovanejšie chápať názor, ktorý sa kategoricky vyslovoval pred niekoľkými rokmi a ktorého doznievanie nachádzame ešte aj v *Kapitolách*, názor, podľa ktorého po vzniku marxistickej filozofie idealizmus nemôže v podstate priniesť už nič nového pre rozvoj vedeckého svetonáhľadu, pre jeho teoretické obohatenie. Platilo by to zas len vtedy, keby sme aj súčasný idealizmus aj marxistický materializmus brali v abstraktnej, ustrnutej, raz navždy danej podobe.

Marxistický materializmus predstavuje skutočne najvyšší kvalitatívny stupeň vo vývoji vedeckého svetového náhľadu a ďalší vývoj vedeckého svetonáhľadu ako celku je možný len na jeho základe. Avšak aj v zmenách, ktorým v procese triedneho boja pod tlakom rozvoja vied a nových foriem spoločenského života podlieha idealistická filozofia, uplatňujú sa popri prevahe negatívnych aj *pozitívne* prvky. Pre marxistickú filozofiu môže byť len prospešné, ak popri boji proti idealistickým vplyvom dokáže súčasne vylúpnuť tie niektoré dielové výdobytky, ku ktorým v kontakte s rozvojom vied a spoločenskej praxe mohli a môžu dospievať aj niektoré vcelku idealistické smery.

Nakoniec ešte jednu poznámku:

Ak sme v našej úvahe o otázke kritéria pokroku kládli osobitný dôraz na dôležitosť relatívne mimotriednych sfér a stránok spoločenského života, tak si to netreba vysvetľovať tak, ako by sme triedny boj, riešenie triednych konfliktov nepokladali za hlavnú sféru, v ktorej sa presadzuje proces spoločenského pokroku. Pohnútky, ktoré nás viedli k tomuto zdôrazneniu, sú jednak polemického rázu (v minulosti sa tento aspekt takmer úplne podcenil), jednak nás k tomu viedla snaha prispieť k prekonaniu niektorých protirečiacich si náhľadov v otázke hodnotenia dejín.

Prihliadanie k najširšiemu základu pre určenie kritéria pokroku (pod ktorým rozumieme materiálnu a kultúrnu emancipáciu ľudskej spoločnosti od prírody) poskytuje vhodný rámec tak pre dostatočné ocenenie významu riešenia triednych rozporov, ako aj pre primerané ocenenie ostatných oblastí spoločenského života v procese spoločenského pokroku.

Akékoľvek absolutizovanie ktoréhokoľvek princípu, aj keď ide o taký dôležitý princíp, ako je princíp triedneho boja, vedie nevyhnutne k schematizovaniu dejín. Práve takéto, logickou cestou do krajných dôsledkov privedené absolutizovanie triedneho boja, bolo aj hlavnou príčinou vulgárneho výkladu Ždanovovej tézy o boji materializmu s idealizmom, ktorému sa v minulých rokoch tak často podliehalo. Vracajúc sa retrospektívne aj k vlastnej štúdií *Boj dvoch línii v dejinách filozofie* (Filozofický časopis 1955, č. 2), pokladáme za potrebné poznamenať, že koncepcia v nej vyložená je tiež len podmienenčne platná, pretože rozpor medzi materializmom

a idealizmom v historicko-filozofickom význame nemožno posudzovať ako absolútny, ale len ako relatívny, pretože dve línie v dejinách filozofie sa nielen navzájom vylučujú, ale ako súčasť vo vzťahu k objektu poznania toho istého procesu filozofického myslenia tvoria aj relatívnu jednotu. Aj v dejinách filozofie je teda potrebné kritérium boja idealizmu s materializmom doplniť a korigovať kritériom „emancipácie“.

*

Otázka kritéria pokroku, k riešeniu ktorej sme sa svojou úvahou pokúšali prispieť, nevyčerpáva ani zďaleka metodologickú problematiku, nastolenú *Kapitolami z dejín slovenskej filozofie*. Viaceré štúdie obsahujú zaujímavé metodologické aspekty. Tak napr. Münzovo ponímanie boja materializmu s idealizmom ako procesu obmedzovania sféry pôsobnosti boha v prírode a spoločnosti pri analýze slovenského osvietenstva, Várossovej myšlienka o príčine preexponovaného dôrazu, ktorý štúrovcí kládli na duchovnú oblasť, ako o kompenzáciu za iné, neprístupné odbory činnosti, Hrušovského názor o spoločenskej funkcii filozofie a viaceré iné metodologické aspekty aj v iných štúdiách upútajú na seba pozornosť čitateľa a zasluhovali by si pozornejšie teoretické rozpracovanie.

Možno predpokladať, že očakávaná diskusia okolo *Kapitol* nielen teoreticky zužitkuje všetko to cenné, čo *Kapitoly* prinášajú, ale dá ich autorom aj nové podnety pre prípravu ich prípadného druhého vydania (kniha vyšla len v náklade 1650 exemplárov, čo je vzhľadom na význam knihy aj ako učebnej pomôcky iste nevelký počet).

J. Strinka